

UDK: 271.3(497.6Hercegovina)"1941/1943"
94(497.6Mostar)"1941/1943"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 23. 3. 2016.
Prihvaćeno: 12. 10. 2016.

Hercegovački franjevci i spašavanje žrtava ustaških progona u Mostaru 1941. – 1943.

HRVOJE MANDIĆ

Hrvatski dokumentacijski centar Domovinskog rata u BiH

Mostar, Bosna i Hercegovina

hrmandic@gmail.com

Od travnja 1941. i uspostave vlasti Nezavisne Države Hrvatske do kapitulacije Italije ujesen 1943. hercegovački franjevci fra Dominik Mandić, fra Leo Petrović i fra Bonicije Rupčić istaknuli su se svojom humanitarnom i karitativnom ulogom u Mostaru. Upravljačka struktura hercegovačkih franjevaca na čelu s biskupom Alojzijem Mišićem javno je kritizirala rasne zakone vlasti Nezavisne Države Hrvatske. Fra Dominik Mandić, fra Leo Petrović i fra Bonicije Rupčić, zajedno sa subraćom, organizirali su mnoga spašavanja Srba i Židova te pripadnika Hrvatske seljačke stranke i ilegalnoga Narodnooslobodilačkog pokreta u Mostaru od progona i likvidacija od 1941. do 1943. godine. U radu su korišteni objavljeni i neobjavljeni izvori.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat; Mostar; franjevci; spašavanje; Srbi; Židovi; Hrvatska seljačka stranka

Događaji u Hercegovini u svibnju i lipnju 1941. godine

Kao jedna od posljedica napada sila Osovine na Kraljevinu Jugoslaviju u travnju 1941. uspostavljena je Nezavisna Država Hrvatska (NDH). Kao sastavni dio meteža koji je pratio raspad stare i proglašenje nove države, u Hercegovini su izbili oružani sukobi između pripadnika vojske Kraljevine Jugoslavije i proustaških skupina.¹ Nakon oružanoga sukoba pripadnici jugoslavenske vojske likvidirali su civilno hrvatsko stanovništvo u Mostaru i Čapljini te spaljivali njihovu imovinu. Prema novom određenju granica, područje Hercegovine pripalo je NDH, a našlo se unutar talijanskoga posadnog područja.

Nakon završetka lipanjskoga ustanka u istočnoj Hercegovini 1941. kratkotrajno su se smirili oružani sukobi između Srba i oružanih sastava NDH. Upravo su u to vrijeme vlasti NDH provodile nove zakone usmjerene protiv

¹ Davor Marijan, "Lipanski ustanak u istočnoj Hercegovini 1941. godine", *Časopis za suvremenu povijest* 35 (2003), br. 2: 545.

Srba, Židova i Roma, a pod utjecajem nacističke Njemačke i njezina represivnoga aparata. Nezavisna Država Hrvatska slijedila je nacističku Njemačku i donijela niz zakonskih odredbi kojima je primijenila represivne mjere i rasne zakone prema kojima su stanovnici židovskoga i romskoga podrijetla isključeni iz javnoga života, oduzimana im je imovina, radnje, proganjani su i mnogi su bili podvrgnuti biološkom uništenju.² Cilj zakonskih odredbi nastalih u prvim mjesecima vlasti NDH bio je raskid s naslijeđem Kraljevine Jugoslavije i pohrvaćenje svih segmenata državnoga i društvenoga života.³ U Mostaru represivne mjere protiv Židova nisu započele kao u drugim dijelovima NDH jer su u početku Srbi i Židovi imali zaštitu Talijana. Vlasti NDH 28. svibnja preuzimaju od Talijana administrativnu, vojnu i političku vlast.⁴ Već sutradan uslijedila je primjena rasnih zakona NDH u Hercegovini.⁵

Hercegovačka franjevačka provincija i događaji u ljeto 1941. godine

Premda je većina hercegovačkih franjevaca kao i većina hrvatskoga naroda u Hercegovini prihvatila NDH kao svoju državu, vodstvo Hercegovačke franjevačke provincije jasno je osudilo zločine nove vlasti u prvim mjesecima. Nakon uspostave vlasti uslijedili su oružani sukobi između Hrvata i Srba, progon Židova, Srba i Roma te njihove likvidacije. Zbog takvih okolnosti fra Dominik Mandić, koji je 1941. obnašao dužnost generalnoga ekonoma franjevačkoga reda u Rimu, pratio je situaciju u domovini i održavao čestu komunikaciju s vodstvom Hercegovačke franjevačke provincije. Do Mandića su u Rim doprle vijesti o neprimjerenu i nedopuštenu djelovanju nekih hercegovačkih franjevaca kao i glasine o planu za preseljenje slovenskoga i srpskoga stanovništva, progону Židova i Srba. On je u Vatikanu poduzeo inicijativu da se utječe na vlasti NDH da bi se zaustavili progoni te da se svećenicima i redovnicima Katoličke crkve zabrani sudjelovanje u takvim postupcima.⁶ U pismima upu-

² “Od travnja 1941. do svibnja 1945. hrvatske nacionalne dnevne novine objavile su 589 uvodnika i dekreta protiv Židova, uključujući i onaj kojim je Židovima nametnuto nošenje zloglasnog znaka Ž.” Esther Gitman, *Kad hrabrost prevlada. Spašavanje i preživljavanje Židova u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945.* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2012), 71. Usp. Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945. Žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkog rata* (Beograd: Savez Jevrejskih opština Jugoslavije, 1980), 124-129 i Ivica Šarac, *Kultura selektivnoga sjećanja. Hrvati Hercegovine i Nezavisna Država Hrvatska. Od proklamacije NDH do talijanske reokupacije (travanj-rujan 1941.)* (Mostar: Crkva na kamenu, 2012), 57-59.

³ Šarac, *Kultura selektivnoga sjećanja*, 57-59.

⁴ Vladimir Isaić, *Put prognanih. Od Mostara do Raba 1942. – 1943.* (Split: Adamić, 2003), 13.

⁵ U Mostaru su vlasti NDH zakonskom odredbom od 23. lipnja 1941. Srbe i Židove stavile u status građana drugoga reda. Ustaški stožernik Ivan Zovko, koji je obnašao dužnost u Mostaru, potpisuje naredbu kojom se Srbi i Židovi ne smiju kretati gradom ako su u paru, bilo im je zabranjeno družiti se, a nakon 20 sati morali su ostajati u svojim kućama. Šarac, *Kultura selektivnoga sjećanja*, 172.

⁶ Ivica Šarac, “Nezavisna Država Hrvatska i Katolička crkva u korespondenciji fra Dominika Mandića”, u: *Dr. fra Dominik Mandić (1889. – 1973.). Zbornik radova sa znanstvenog simpozija održanog u prigodi 40. obljetnice njegove smrti (Mostar – Široki Brijeg, 24. i 25. listopada 2013.)*,

ćenim mostarskom biskupu Alojziju Mišiću 14. svibnja 1941. i svojem rođaku fra Nevinku Mandiću 25. lipnja 1941. pozivao je subraću na suzdržavanje od politike.⁷

Kako nije mogao napustiti Vatikan zbog ratnih okolnosti, 24. srpnja poslao je pismo s naslovom "Upute Mnop. OO Provincijalima hrvatskih franjevačkih provincija". Upute sadrže načela kako se u ratnim prilikama ponašati prema Srbima i Židovima. Nadalje, upute nalažu franjevcima sprečavanje nezakonitosti s bilo koje strane te obvezu zaštite progonjenih. Zatim, imovinu koja je pripadala Srbima ili Židovima franjevci ne smiju primati na dar ili kupovati. Fra Dominik je tražio da upute ima svaki član franjevačkih provincija i primjenjuje ih u svojem svakodnevnom životu.⁸

General franjevačkoga reda Leonardo Maria Bello podupro je fra Dominikovu inicijativu te 18. kolovoza uputio poslanicu na latinskom jeziku svim provincijalima hrvatskih franjevačkih provincija. U poslanici br. 701/41 pod naslovom "Mpp. i pp. ocima i časnoj braći Hercegovačke franjevačke provincije" general franjevačkoga reda zamolio je hercegovačke franjevce "da ne ulaze u politiku te da nemaju udjela u progonu i zlostavljanju inovjereca te da uvijek slijede program reda Mir i dobro."⁹

Mostarski biskup fra Alojzije Mišić i upravljačka struktura Hercegovačke franjevačke provincije na čelu s provincijalom fra Krešimirom Pandžićem i generalnim vikarom fra Leom Petrovićem shvatili su ozbiljnost Mandićevih uputa te jasno upućivali i inzistirali među subraćom da se ne bave politikom.¹⁰ U ljeto 1943. fra Leo Petrović imenovan je provincijalom spomenute provincije i dodatno je učvrstio kormilo i smjer kretanja u okružnici br. 602/43 od 21. kolovoza, u kojoj kaže da je jedina dužnost franjevaca propovijedati ljubav za bližnjega, pravdu i slogu među ljudima. Dalje u tekstu stoji da je evanđelje knjiga franjevaca, a ne radijske promidžbe i dnevne novosti. Shodno tome, kaže da u sporazumu s ocima provincije najstrože, pod prijetnjom kaznenih sankcija, zabranjuje svima i svakome u javnosti i uopće pred vanjskim osobama davati izjave o prilikama u domovini i javno kritizirati rad vlasti, prognozirati budućnost u svijetu i iznositi svoje mišljenje o svjetskim problemima i

ur. dr. fra Robert Jolić (Mostar; Zagreb: Franjevačka knjižnica Mostar; Hrvatski institut za povijest, 2014), 394-398.

⁷ Juraj Batelja, "Blaženi fra Alojzije Stepinac u ostavštini fra Dominika Mandića", u: *Dr. fra Dominik Mandić (1889. – 1973.). Zbornik radova*, 336. Usp. Šarac, "Nezavisna Država Hrvatska i Katolička crkva", 397.

⁸ Miljenko Stojić, "Načela kojima su se rukovodili franjevci tijekom Drugog svjetskog rata", *Stopama pobijenih. Glasilo Vicepostulature postupka mučeništva "Fra Leo Petrović i 65 subraće"* 7 (2011), br. 2: 11. Usp. Šarac, "Nezavisna Država Hrvatska i Katolička crkva", 401.

⁹ Šarac, "Nezavisna Država Hrvatska i Katolička crkva", 402. Usp. Bosna i Hercegovina (dalje: BiH) – Arhiv župe i samostana Uznesenja Blažene Djevice Marije, Široki Brijeg (dalje: AŽSUB-DMŠB) – Digitalizirana korespondencija fra Dominika Mandića (dalje: DKFDM), sv. 1, mapa 3, f. 192.

¹⁰ Stojić, "Načela kojima su se rukovodili franjevci", 13-14.

događajima. U svojoj okružnici poziva na molitvu brevijara, činjenje drugih privatnih pobožnosti i molitvu za siromašni narod i za domovinu Hrvatsku.¹¹

Fra Dominik Mandić je iz Rima u vrijeme ratnih zbivanja u domovini održavao blisku vezu s fra Leom Petrovićem, koji je bio desna ruka biskupa fra Alojzija Mišića, zatim s fra Bonicijem Rupčićem te ostalim franjevcima u Mostaru, a poslije i s biskupom don Petrom Čulom.¹² Dio hercegovačkih franjevca, kao i fra Viktor Nuić i fra Zlatko Sivrić,¹³ na čelu s biskupom fra Alojzijem Mišićem bio je zaslužan za spašavanje Srba, Židova, pripadnika ilegalnoga Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP) u Mostaru i pristaša Hrvatske seljačke stranke (HSS) i njihovih obitelji u Mostaru.¹⁴ Među hercegovačkim franjevcima osobito su se isticali fra Dominik Mandić, fra Leo Petrović i fra Bonicije Rupčić kao najzaslužniji za spašavanje Srba i Židova u Mostaru.¹⁵

Fra Leo Petrović i spašavanje Srba u Mostaru od 1941. do 1943. godine

Tijekom Travanjskoga rata u Mostaru pripadnici jugoslavenske vojske uhitili su 15. travnja 1941. fra Lea Petrovića. U zatvoru je kao zarobljenik proveo jedan dan, zlostavljan je te mu je jedva pošteđen život.¹⁶ Nakon Travanjskoga rata vladala je vjerska i nacionalna nesnošljivost između Hrvata i Srba u Mostaru. Situacija se pogoršala nakon izbijanja sovjetsko-njemačkoga rata 22. lipnja 1941., odnosno lipanjskoga ustanka u istočnoj Hercegovini. Vlasti NDH

¹¹ BiH – Arhiv župe i samostana Humac, Ljubuški, Spisi, sv. A – 21. (1940. – 1943.), f. 770. Usp. Stojić, “Načela kojima su se rukovodili franjevci, 14-15.

¹² Karlo Drago Miletić, “Italijanska reokupacija Mostara (septembar 1941 – juni 1943.)”, *Hercegovina. Časopis za kulturno i istorijsko nasljeđe* (1990), br. 7-8: 120-128.

¹³ Fra Zlatko Sivrić zaslužan je za spašavanje Srba iz sela Polog koje su ustaše zatvorili u vrijeme lipanjskoga ustanka da ne bi izbio oružani sukob u selu. Fra Zlatko je 26. lipnja 1941. otišao u Široki Brijeg na poziv dr. fra Didaka Burića, koji mu je rekao da ustaše pripremaju pokolj Srba. Fra Zlatko je nakon razgovora otišao u ustaški tabor da bi intervenirao kod ustaškoga tabornika za puštanje Srba. Nedugo zatim Srbi su pušteni kućama. BiH – Arhiv Hercegovačko-neretvanske županije, Mostar (dalje: AHNŽ) – Memoarska građa Narodnooslobodilačkog rata 1941. – 1945. (nesređeno gradivo) (dalje: MGNOR 1941. – 1945.), kut. 12, iskaz Bože Dubljevića, “Polog u pokretu”, 1-2. Usp. fra Zlatko Sivrić, “Spasili smo braću Srbe”, u: *Hercegovina u NOB-u, april 1941. – juni 1942.*, sv. 2, ur. Sveto Kovačević (Beograd: Vojnoizdavački zavod i novinski centar, 1986), 194-195.

¹⁴ BiH – Pismohrana Vicepostulature postupka mučeništva “Fra Leo Petrović i 65 subrača”, Široki Brijeg (dalje: PVPMSB), Svjedočenje M. K. (podaci poznati autoru) “Mostar”, 30. ožujka 2009., 38. Hercegovački franjevci na čelu s fra Leom Petrovićem intervenirali su za udovicu Solće Danon, majku Erne Danon Cipra, za dr. Cvitana Spuževića, pristašu HSS-a, i za Olgu Humo rođ. Ninčić.

¹⁵ Dobrotvorni rad i briga za obrazovanje siromašnih studenata učinili su fra Lea Petrovića poznatim u Hercegovini. Goran Jurišić, “Titov antifaziizam u svjetlu britanskih dokumenata. Kada neće politika neka govore dokumenti”, *Hrvatsko slovo* (Zagreb), 10. 11. 2006., 10.

¹⁶ Sutradan je fra Leo Petrović zajedno s Cvjetanom Spuževićem organizirao pregovore za mir među objema zaraćenim stranama. Šarac, *Kultura selektivnoga sjećanja*, 30-31. Usp. Pavao Knezović, “Leo Petrović 1883. – 1945.”, u: *Leo Petrović prvi hercegovački franjevac doktor znanosti*, ur. fra Ante Marić (Mostar: Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM; Franjevačka knjižnica Mostar, 2008), 67-68.

u Mostaru između 25. i 28. lipnja započinju masovna uhićenja i zlostavljanja muškaraca srpske nacionalnosti.¹⁷

Nakon snažnoga vala progona i likvidacija srpskoga pučanstva u Hercegovini u prvim mjesecima uspostave NDH, fra Leo se uz ostale spomenute hercegovačke franjevce javno usprotivio ustaškim vlastima zbog progona i ubijanja Srba. Na sastanku u Zagrebu, koji se dogodio od kraja lipnja do početka srpnja 1941., kod dr. Ante Pavelića fra Leo je izričito tražio da se Srbi u Hercegovini prestanu ubijati i progoniti i da se uvede red i zakon za sve ljude. Ta inicijativa fra Lea Petrovića i drugih franjevaca, fra Didaka Ćorića, dr. fra Mladena Barbarića, fra Viktora Nuića u Mostaru, kao i sve ostale inicijative završavale bi bez uspjeha.¹⁸ Hercegovačke je franjevce nakon završetka rata jugoslavenski režim optuživao da su nasilno provodili vjerske prijelaze Srba u Mostaru na katoličanstvo. Takve su optužbe komunisti, među ostalim, svaljivali na Katoličku crkvu u Hrvata na čelu s nadbiskupom Alojzijem Stepincem u vrijeme NDH.¹⁹ Međutim Katolička je crkva raspravljala o pitanju vjerskih prijelaza tijekom biskupske konferencije u Zagrebu od 18. do 20. studenoga 1941. godine.²⁰ Zadnji dan konferencije biskupi su uputili poglavniku dr. Anti Paveliću predstavku koja se bavi pitanjima prelazaka na katolicizam. Biskupi su u predstavljeni istaknuli da se samo Crkva može baviti pitanjem prijelaza na katolicizam, da samo crkvena hijerarhija ima pravo postavljati ljude (tzv. misionare) koji će poučavati možebitne prijelaznike u vjeri, a takvi ljudi moraju biti ovisni isključivo o crkvenim institucijama. Zatim, Katolička će crkva priznati samo one prijelaze koji su se obavili po crkvenim propisima, državne institucije ne mogu poništavati prijelaze koje Crkva priznaje, episkopat izabire odbor koji će se brinuti o pridržavanju pravila pri prijelazu; u Katoličku crkvu mogu biti primljeni samo oni koji to slobodno traže, obred prijelazniku ne može odrediti država, a izabrani će odbor organizirati tečajeve za one koji propovijedaju potencijalnim prijelaznicima i njima se moraju zajamčiti sva građanska prava.²¹

¹⁷ U Mostaru je pred početak Drugoga svjetskog rata živio 12 621 Srbin. Šarac, *Kultura selektivnoga sjećanja*, 82, 173.

¹⁸ Franjo Vego, imenovani ustaški logornik, početkom lipnja 1941. dolazi u Čapljinu, gdje postaje glavni odgovorni za sva događanja. Njemačkim napadom na Sovjetski Savez 22. lipnja 1941. Vego počinje masovno progoniti žitelje srpske nacionalnosti sve do kraja lipnja. U tom su razdoblju i početkom srpnja 1941. hercegovački franjevci intervenirali kod vlasti NDH da bi zlodjela prestala. Tugomir Soldo, "Držanje katoličkog svećenstva u Hercegovini za vrijeme Drugoga svjetskog rata", *Hercegovina franciscana. Časopis za duhovnost, umjetnost i znanost* (2011), br. 7: 389-391. Usp. Šarac, *Kultura selektivnoga sjećanja*, 267.

¹⁹ Viktor Novak, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj* (Beograd: Nova knjiga [reprint], 1986). Usp. Joža Horvat, Zdenko Štambuk, *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera* (Zagreb: Rožankowski, 1946).

²⁰ Jure Krišto, "Navodna istraga Svete Stolice o postupcima hrvatskog episkopata vezanima za vjerske prijelaze u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj", *Croatia Christiana periodica* 26 (2002), br. 49: 167.

²¹ Jure Krišto, *Sukob simbola. Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2001), 175-177. Krišto, "Navodna istraga Svete Stolice", 167-170. Gitman, *Kad hrabrost prevlada*, 176-177.

Upravo je nadbiskup Stepinac najzaslužniji za tu inicijativu jer je smatrao da će broj stradalih Srba biti manji ako prijeđu na katoličanstvo. Stoga je Stepinac poticao svoje svećenstvo da udovolje onima koji su tražili prijelaz iz pravoslavlja na katoličanstvo da bi spasili život. Slijedeći Stepinčevu inicijativu, biskup fra Alojzije Mišić izdao je pismeni nalog svećenicima i redovnicima u Hercegovini da svakom pravoslavcu i židovu, na njihovu molbu, izdaju potvrdu da su prešli na katoličanstvo, no bez obreda prevođenja.²² Takva inicijativa iz vrha Katoličke crkve i upute za dragovoljni prijelaz na katoličku vjeru spasile su živote mnogih Srba koji su se poslije vratili na pravoslavnu vjeru.²³

Vlasti NDH u dogovoru sa Trećim Reichom od 21. svibnja organizirano su pripremale iseljavanje pravoslavnoga stanovništva s područja NDH u Srbiju. Prema nekim izvorima, redarstvene vlasti NDH preselile su u Srbiju, legalno i ilegalno, 180 tisuća osoba pravoslavne vjere do 22. rujna 1941. godine.²⁴ Redarstvene vlasti NDH u Mostaru su 14. kolovoza 1941. usmjeravale Srbe na mjesnu željezničku postaju zbog iseljavanja u Srbiju. Gradskim priopćenjem pozivali su lokalne Srbe čija prezimena počinju sa A i B, uz uvjet da su ključeve stana morali predati redarstvenim vlastima NDH, a oni koji bi pokušali pobjeći i sakriti se bili bi najstrože kažnjeni, kao i oni koji bi prikivali iseljenike i intervenirali u njihovu korist. Taj se dan uzima kao početak iseljavanja pravoslavnih osoba u Srbiju iz Mostara, odnosno Hercegovine.²⁵

Prema dostupnim podacima, zapovjednik ustaške bojne ustrojio je 2. kolovoza u Jablanici sabirni logor za pravoslavno stanovništvo toga kraja, u kojem je boravilo 400 osoba do kraja kolovoza. Ravnateljstvo za ponovu nije iniciralo prikupljanje pravoslavnoga stanovništva u Jablanici i zbog toga je zatražilo od zapovjednika ustaške bojne odobrenje za pregled sabirališta. Nakon što je zapovjednik bojne jedva pristao dopustiti izaslanstvu Ravnateljstva da pregleda sabirni logor, izaslanstvo je izričito tražilo da se poduzmu mjere da se zadatak prikupljanja i iseljavanja Srba dodijeli isključivo njima.²⁶

Pripadnica ilegalnoga NOP-a u Mostaru u vrijeme Drugoga svjetskog rata Milena Šotrić-Papić kaže da su joj mostarski franjevci na čelu s fra Leom Petrovićem spasili život omogućivši joj prijelaz na katoličku vjeru.²⁷ Nadalje,

²² Božo Goluža, "Židovi u Mostaru, prilog istini i jasnoći", *Hum. Časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru* (2006), br. 1: 233.

²³ Gitman, *Kad hrabrost prevlada*, 177.

²⁴ Marica Karakaš Obradov, "Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske tijekom 1941. godine", *Časopis za suvremenu povijest* 43 (2011), br. 3: 806.

²⁵ Marica Karakaš Obradov, *Novi mozaici naroda u "Novim poredcima". Migracije stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugog svjetskog rata i poraća* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014), 31.

²⁶ Karakaš Obradov, "Migracije srpskog stanovništva", 812.

²⁷ Milena Šotrić-Papić, "U italijanskom zatvoru u Šibeniku", u: *Zbornik sjećanja o ilegalnom NOP-u Mostara 1941. – 1945.*, drugi dio, ur. Refik Hamzić (Mostar: Odbor za istoriju revolucionarnog radničkog pokreta i NOB Mostara, Skupština opštine Mostar, 1991), 6. (Zbornik sjećanja o ilegalnom NOP-u Mostara 1941. – 1945., prvi i drugi dio, uređen je na način da su iskazi svjedoka, pripadnika ilegalnog NOP-a u Mostaru, složeni bez klasičnog numeriranja stranica

pripadnik ilegalnoga NOP-a u Mostaru Danilo Bilanović u iskazu kaže da se pričalo da će biti pošteđen onaj tko prijeđe na katoličku vjeru, a ostale će smjestiti u logore. Svjedoči da su imućniji Srbi brže prihvatili prijelaz na katoličanstvo, a sirotinja je manje prihvaćala vjerski prijelaz. "Tako smo se smatrali ateistima, zaključili smo jednoglasno da se ne treba pokrštavati, 'iz inata'. Kasnije smo saznali da je bilo i fratara koji su svoje poznanike i prijatelje upisali da su ih pokrstili, a njima bi rekli: 'Evo vam potvrda da biste spasavali glavu, a vi znate ko ste i što ste.'"²⁸

Vodeći se uputama nadbiskupa Alojzija Stepinca, kao što je vidljivo iz navedenih iskaza, hercegovački su franjevci u Mostaru omogućivali Srbima dragovoljni prijelaz na katoličku vjeru te im tako spasili živote. To potvrđuje i pismo fra Bonicija Rupčića upućeno fra Dominiku Mandiću 16. listopada 1942., u kojem fra Bonicije govoreći o stanju u provinciji kaže Dominiku da želi ostati u zemlji zbog ratnih neprilika. Među ostalim, kaže da ima u planu približiti se vodećim Srbima "kako bi spasio što se spasiti da".²⁹

Od 1942. do sredine 1943. generalni vikar fra Leo Petrović zajedno s fra Bonicijem Rupčićem i dr. Cvitanom Spuževićem formirao je Odbor za pomoć ugroženim osobama. U pismu fra Dominiku Mandiću od 16. listopada 1942. fra Bonicije kaže da je fra Leo Petrović bio posrednik i preko njega je sve išlo.³⁰ Novac za rad Odbora prikupljali su od hrvatskih provincijala, a uz ostale, novac je slao fra Dominik Mandić. U Odboru za pomoć ugroženim osobama osim navedenih Hrvata bili su mostarski Srbi Milivoj Jelačić i Đorđe Obradović. U pismu fra Dominiku od 18. siječnja 1943. fra Bonicije kaže da je poslan iznos od 269.000 kuna te uglavnom podijeljen među srpskom sirotinjom. Kaže da su potvrdu o tome potpisala samo dva srpska člana Odbora te dodaje da se potvrda mora dobro čuvati da bi potpisnici napisali detaljno izvješće.³¹

U Mostaru je 1942. vladalo pravo ratno stanje, o čemu u pismu od 29. rujna 1942. svjedoči i fra Vitomir Jeličić, koji fra Dominiku Mandiću piše da u Mostar stalno stižu izbjeglice te da ih ima više od nekoliko tisuća, a nemaju što ni pojesti ni popiti niti imaju gdje stanovati.³² Tih je ratnih godina u Mostaru vladala nestašica hrane, što je uzrokovalo glad. Fra Leo Petrović zaslužan je što je 1. travnja 1943. u franjevačkom samostanu otvorena kuhinja za gradsku sirotinju i izbjeglice i sve one koje gradska kuhinja nije mogla prehraniti. Kuhinja u franjevačkom samostanu u Mostaru mogla je dnevno primiti između 60

zbornika, a kod svakog iskaza numeriranje ide od početka. Tako se dogodi da iskaz Milene Šotre Papić sadrži 24 stranica, a nadolazeći iskaz također počinje od stranice 1).

²⁸ Danilo Bilanović, "Crvena mladost Mostara", u: *Zbornik sjećanja o ilegalnom NOP-u Mostara 1941. – 1945.*, prvi dio, ur. Refik Hamzić (Mostar: Odbor za istoriju revolucionarnog radničkog pokreta i NOB Mostara, Skupština opštine Mostar, 1991), 15.

²⁹ BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 1, f. 255.

³⁰ BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 1, f. 254.

³¹ Šarac, "Nezavisna Država Hrvatska i Katolička crkva", 406. Usp. BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 3, pisma 1943., f. 216.

³² BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 1, f. 239-240.

i 80 ljudi.³³ Fra Bonicije Rupčić u pismu od 26. svibnja 1943. izvješćuje fra Dominika Mandića kako je utrošen novac koji je on poslao za pomoć stradalima. Fra Bonicije ističe da je prvi iznos razdijeljen samo među izbjeglim Srbima, a zadnji pristigli novčani iznos među izbjeglim Hrvatima.³⁴

Hercegovački franjevci i spašavanje Olge Humo rođ. Ninčić

Fra Leo Petrović bio je zaslužan i za spašavanje Olge Humo rođ. Ninčić, kćeri ministra vanjskih poslova jugoslavenske (izbjegličke) vlade Momčila Ninčića i supruge Avde Hume, komunističkoga ilegalca i poslijeratnoga pripadnika nove vlasti u Bosni i Hercegovini. Fra Leo Petrović dugo je štitio Olgu Ninčić, koja je ilegalno živjela u Mostaru s malom djevojčicom.³⁵ U tome mu je pomagao mladi franjevac fra Bonicije Rupčić, a sve je pratio i Olgi i njezinoj djetetu materijalno pomagao fra Dominik Mandić iz Rima. Olga Ninčić održavala je vezu sa svojom obitelji u Londonu upravo preko fra Dominika Mandića, koji je bio prijatelj njezina oca. Fra Leo Petrović imao je povjerenja u mladoga fra Bonicija koji je pomagao Olgi Ninčić i o svemu izvješćivao fra Lea i fra Dominika Mandića u Rimu. U korespondenciji fra Dominika Mandića sačuvano je nekoliko pisama koja su razmijenili spomenuti franjevci. O svemu je također bio obaviješten biskup Petar Čule, koji je imao prijateljske odnose s fra Leom Petrovićem i fra Dominikom Mandićem u vrijeme rata.

Svjedokinja Erna Danon Cipra u svojem iskazu kaže da je Olga Ninčić 1941. boravila u teškoj ilegali na području Donje Mahale u Mostaru. Također svjedoči da je u kasno doba noću na vrata dvorišta kuće gdje je Olga bila skrivena pokucao velečasni franjevac. Domaćin kuće bio je zapanjen i bojao se otvoriti vrata. Negirao je da kod njega boravi osoba imenom Olga. U daljnjem tekstu iskaza stoji da je velečasni rekao da se ništa ne boji jer to radi u tajnosti i da se neće ništa dogoditi. Domaćin je zatim pustio noćnoga posjetitelja u kuću. Olga se cijelo vrijeme skrivala u podrumu, no ipak je prihvatila razgovor. Velečasni joj je objasnio da je dobio nalog da je prebace u London k ocu te da se ne brine, da će biti potpuno sigurna. Bojeći se, Olga je isprva sve to odbila, no velečasni je održao riječ, a nekoliko ilegalaca i komunista koji su se krili u toj kući nisu bili ugroženi i sve je ostalo tajna.³⁶ "Nepoznati" franjevac zapravo je bio fra Bonicije Rupčić, koga je zadužio fra Leo Petrović, a o svemu je naknadno obaviješten fra Dominik Mandić u Rimu. Sačuvana ostavština fra Dominika Mandića svjedoči o tome da su fra Dominik i fra Bonicije razmijenili nekoliko pisama u kojima spominju Olgu Humo rođ. Ninčić. Zbog opasnosti od špijunaže pisma sadrže kriptirana imena, pa se Olga Humo u pismima spominje pod imenom "sestra Olga".

³³ Knezović, "Leo Petrović", 81.

³⁴ Šarac, "Nezavisna Država Hrvatska i Katolička crkva", 406. Usp. BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 3, pisma 1943., f. 66.

³⁵ BiH-PVPMŠB, Svjedočenje M. K. (podaci poznati autoru) "Mostar", 30. ožujka 2009., 71.

³⁶ BiH-PVPMŠB, Svjedočenje Erne Danon Cipra od 5. svibnja 2014. u Mostaru.

Fra Bonicije u pismu od 16. listopada 1942. javlja fra Dominiku da nije uspio predati novac skupljen za "sestru Olgu" iz Odbora za pomoć ugroženim osobama jer se ona zbog slabe prehrane i maloga djeteta koje je bilo bolesno u ljeto 1942. preselila iz Mostara u Gračanicu kod Tuzle, gdje stanuje kod muslimana koji obavlja dužnost mjesnoga učitelja. Dalje u pismu fra Bonicije govori da je "sestra Olga" dobro te da joj je poslao šifriranu poruku preko jedne njoj poznate osobe kako bi došla u Mostar radi nekih svojih osobnih stvari. U pismu fra Bonicije spominje liječnika Praštala (riječ je o dr. sc. Žarku Praštalu), koji je dobro poznao Olgu jer je bila njegova pacijentica.³⁷ Nadalje, u pismu stoji da dr. Praštalo često putuje u Sarajevo u bolnicu i da će Olgi rado dostaviti novac i izvijestiti o svemu što joj bude potrebno od njezinih roditelja i fra Dominika.³⁸

Fra Dominik Mandić nije propustio javiti svojem prijatelju Momčilu Ninčiću u pismu od 14. prosinca 1942. vijesti o njegovoj kćeri Olgi koje je čuo od fra Bonicija. Pismo je pisano dva mjeseca poslije, a Olga je u tom razdoblju promijenila dva boravišta: boravila je u Gračanici kod Tuzle, pa se preselila u Gradačac u Bosanskoj Posavini. Fra Dominik u pismu kaže da je Olga dobro i zdravo kao i njezino dijete. Objašnjava da je zbog sigurnosti, nesnosne ljetne mostarske vrućine, slabe prehrane i bolesti djeteta morala napustiti Mostar i preseliti se u Gradačac. U daljnjem tekstu kaže da Olga održava vezu s fra Dominikovim prijateljima u Mostaru (misleći na fra Lea Petrovića i fra Bonicija Rupčića), od kojih prima sve informacije o njezinoj sigurnosti i stanju, kao i o njezinu djetetu. Fra Dominik piše da se za Olgu brinu njegovi prijatelji, posebno oni u Bosni i Hercegovini: "Očekujemo ovdje svakim danom, da će uspjeti koraci, da se doprati u Rim, i ako Bog dadne sreće dalje do Vašeg roditeljskog zagrljaja."³⁹ Zatim u pismu od 14. prosinca 1942. fra Bonicije kaže da je "sestra Olga" davno otišla iz Mostara u sjevernu Bosnu.⁴⁰ U pismu fra Dominiku od 18. siječnja 1943. fra Bonicije kaže da je uspio poslati novac te da se Olga u opasnosti od četnika iz Tuzle preselila u Mostar. Dalje u pismu izvješćuje fra Dominika da joj je novac uručen pred njezinim svjedocima te da je, među ostalim, poručio Olgi da se radi plan o njezinu prelasku u Italiju. Fra Bonicije piše da ni ona ni dijete nisu dobra zdravlja i da bi zbog straha od putovanja željela ostati u zemlji, pogotovo u zimsko doba. Piše fra Dominiku da nije pitao za njezina supruga Avdu Humu jer je znao da se davno odmetnuo u šumu i bilo mu je neugodno pitati za njega. "Ona živi u obitelji svoga muža, koji ima mater, jednu sestru, brata, bratovu kevu, nevjestu i dvoje djece. Sada bi htjela da traži kakvu službenicu, da si sama nešto zarađuje i tako

³⁷ Prof. dr. sc. Žarko Praštalo osnivač je otorinolaringologije koja u Bosni i Hercegovini djeluje od 1924. godine. Radio je na Medicinskom fakultetu u Sarajevu, a akademske godine 1949./1950. bio je pročelnik katedre za otorinolaringologiju.

³⁸ BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 1, f. 254-255.

³⁹ Ljubo Boban, "Izvjestaji dr. fra Dominika Mandića jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi (1942.-1943.)", prethodno priopćenje, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 16 (1983), br. 1: 213.

⁴⁰ BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 2, f. 313.

olakša svoje stanje. Rekao sam joj neka malo pričeka, jer je to jako nezgodno radi njezina muža.”⁴¹

Zatim u pismu od 26. svibnja 1943. fra Bonicije ističe fra Dominiku da mu je po biskupu poslao dva pisma “sestre Olge”, jedno za msgr. O’Robertyja, a drugo za njezine roditelje, obitelj Ninčić.⁴² Dalje fra Bonicije kaže da Olga ne može naći posao zbog političke atmosfere u zemlji. U pismu spominje da ju je on odvratio od traženja posla i savjetovao joj neka se brine samo za sebe i dijete da ne bi svraćala pozornost vlasti na sebe. Fra Bonicije moli fra Dominika za još novca i, ako ga može skupiti, da ga pošalje po biskupu Čuli jer je sve skupo. Dalje kaže da je Olga dobila pismo u kojem stoji da se uputi u talijanski konzulat i digne putovnicu. Zbog političkih razloga, zbog oca i supruga, nije mogla dobiti putovnicu. Piše da Olga ne zna što bi dalje i ističe fra Dominiku da je nemoćan zbog sve intenzivnije špijunaže.⁴³ Znajući da su mjere špijunaže pojačane, fra Dominik u pismu od 5. lipnja 1943. upozorava fra Boniciju da ljudi s kojima surađuju moraju biti oprezni, mudri i da zavijeno pišu kada šalju pisma poštom. U skladu s tim, predlaže da se pisma šalju u Zagreb dr. Vjekoslavu Gortanu, direktoru Glavne hrvatske navjerne zadruge, Smičiklasova ul. 17, koji će ih proslijediti sigurnim putem. Fra Dominik izričito kaže da se nitko ne smije služiti upravnim govorom, nego neupravnim. Zatim kaže da će se on potpisivati kao “Rodoljub Hercegovac”, a fra Boniciju predlaže naziv “Rudo Bonić”. Među ostalim, ističe da bi trebalo arhivirati pisma i sačuvati korespondenciju koristeći navedena kriptirana imena. U daljnjem tekstu pisma zahvaljuje fra Boniciju na vijestima o “sestri Olgi” i poručuje mu da će njezina pisma proslijediti na navedene adrese. Moli fra Boniciju da joj pošalje dvadeset slika za nju koje je pronašao. “Reci joj, neka bude mirna i neka pazi na svoje zdravlje i na dijete. Ako može dobiti dozvolu, da dođe u Rim, drago bi mi bilo, ako ne može, hvala Bogu. Vidjeti ćemo, ako mognemo odavle šta učiniti, da joj dadnu vizu. Sestra Olga neka Ti potvrdi što je primila preko Tebe, ali potvrde ne moj sada slati. Niti ikakve druge. Sačuvaj kod sebe za bolja vremena.”⁴⁴

U pismu upućenu fra Dominiku 7. listopada 1943. fra Bonicije kaže da su prekinute sve veze s Rimom zbog kapitulacije Italije, pa se njegovo pismo vratilo. U izvješću ne spominje Olgu, samo sve teže stanje u Provinciji.⁴⁵ U Mandićevoj ostavštini nisu sačuvana druga pisama u kojima spominju održavanje kontakta s Olgom Humo. U pismu od 10. srpnja 1943. fra Dominik Mandić čestita provincijalu fra Leu Petroviću na izboru i nastupu na novu provincijalnu službu: “U današnjim veoma teškim, zamršenim i promjenjivim općim prilikama od provincijalnog starješine tražit će se mnogo razbora, požrtvornosti i okretnosti. Ja se nadam da će Vama Svevišnji dati te odlike u obilnoj mjeri. Za to ću se ja, i druga braća, dnevno moliti. U Vašem radu za dobro Provincije

⁴¹ BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 2, pisma 1943., f. 216.

⁴² Riječ je o biskupu don Petru Čuli.

⁴³ BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 2, pisma 1943., f. 66.

⁴⁴ BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 2, f. 78.

⁴⁵ BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 2, pisma 1943., f. 173.

Vi i novo provincijalno starješinstvo možete uvijek računati u punoj mjeri na moju suradnju i pomoć, gdje samo bude moguće.”⁴⁶

U kontekstu pomoći fra Lea Petrovića Olgi Humo vrijedi reći da je ona tu pomoć u svojim memoarima prešutjela.⁴⁷ Jednako je postupio i njezin muž Avdo Humo.⁴⁸ Razlog za to gotovo je sigurno bio njezin položaj u novoj vlasti, koja je, u skladu sa svojim komunističkim svjetonazorom, pretkraj rata u sklopu Mostarske operacije 14. veljače 1945. okrutno likvidirala pripadnike Hercegovačke franjevačke provincije, uključujući fra Lea Petrovića.

Fra Leo Petrović i fra Dominik Mandić u spašavanju Židova u Mostaru

Do početka Drugoga svjetskog rata u Židovskoj općini u Mostaru bilo je 150 Židova.⁴⁹ Prema nekim drugim podacima, u Mostaru je prije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije živjelo 116 Židova.⁵⁰ Nakon talijanske reokupacije Mostara od 4. rujna 1941. Židovi su bili nešto sigurniji od progona. Mostar je postao “luka” spasa za Židove iz Bosne, poglavito za one iz Sarajeva. U Mostaru su smješteni u Židovsku općinu, kod rođaka ili prijatelja. Većini Židova cilj je bio doći u Split da bi se našli izvan granica NDH. Najviše židovskih izbjeglica došlo je ujesen 1941. u Mostar – prema nekim procjenama oko 2000.⁵¹ Zbog stalnoga pritiska ustaških vlasti da se židovske izbjeglice vrte u svoja mjesta prebivanja ujesen 1942. u nadležnosti talijanskih vlasti došla je zapovijed da svi Židovi moraju biti internirani na području Dubrovnika. Samo iz Mostara Talijani su spasili 110 Židova kada im je zaprijetila opasnost od represivnoga aparata NDH.⁵² Zbog prijetnji ustaškoga režima u mostarskoj je sinagogi objavljen popis Židova, mjesta odlaska i raspored logora. Daljnji put Židova vodio je u tzv. dubrovačke logore, u Kupare i Lopud, a u lipnju 1943. prebačeni su na otok Rab.⁵³

Nadbiskup Alojzije Stepinac najviše se zauzeo za Židove, zbog čega je prozvan “prijatelj Židova”.⁵⁴ Vodeći se njegovim primjerom, u Hercegovačkoj se franjevačkoj provinciji fra Leo Petrović isticao kao veliki protivnik progona Židova i Srba u Mostaru. U jednom iskazu spominje se ime Živka Henčija Pape (potpukovnika UDBA-e nakon 1945.) i udovice Solće, majke Erne Danon

⁴⁶ BiH – Arhiv franjevačke provincije, Mostar – fond Spisi Provincije, sv. 140, f. 260.

⁴⁷ Olga Humo, “Uspomene iz okupiranog Mostara”, u: *Zbornik sjećanja o ilegalnom NOP-u Mostara 1941. – 1945.*, prvi dio, 1-7.

⁴⁸ Avdo Humo, *Moja generacija* (Sarajevo; Beograd: Svjetlost; Vojnoizdavački zavod; Prosve-ta, 1984), 598-813.

⁴⁹ Romano, *Jevreji Jugoslavije*, 196-197.

⁵⁰ O stradanjima mostarskih Židova u NDH vidi: Goluža, “Židovi u Mostaru”, 229.

⁵¹ Isaić, *Put prognanih*, 15-16.

⁵² Romano, *Jevreji Jugoslavije*, 140.

⁵³ Isaić, *Put prognanih*, 19-55.

⁵⁴ Gitman, *Kad hrabrost prevlada*, 160-161.

Cipra, koje je skupina svećenika s fra Leom Petrovićem spašavala više puta.⁵⁵ U iskazu Erne Danon Cipra stoji da su njezin djed Avram i baka do 1941. živjeli u Žepču. Kada su došla teška vremena za Židove u NDH, njezina je majka pokušala svoje roditelje dovesti u Mostar da ih spasi od progona. U iskazu kaže da su joj pomogli prijatelji, od kojih je jedan bio velečasni franjevac, čijega se imena ona ne sjeća. Dalje u tekstu stoji da je taj franjevac pribavio odgovarajuće putovnice i otišao po njih. Prema riječima svjedokinje, njezin je djed bio veliki vjernik i iznimno bogat čovjek, a u sredini u kojoj je živio bio je veoma cijenjen i veliki humanist. Odbio je odlazak u Mostar iako ih je taj franjevac pokušao uvjeriti rekavši im da dolaze teška vremena i da trebaju ići u Mostar. U iskazu se dalje navodi da su njezini baka i djed to odbili “po uvjerenju da će ih dragi Bog sačuvati jer su cijelo vrijeme svoga života činili dobro ljudima. Stradali su u Jasenovcu.”⁵⁶

Nadalje, u Mandićevoj ostavštini nalazimo pismo profesorice Marije Bergman-Kon koje je ona 5. srpnja 1942. iz Mostara uputila fra Dominiku.⁵⁷ U pismu Marija Bergman-Kon moli fra Dominika propusnicu i dopuštenje za boravak u Italiji da bi mogla uzdržavati dvoje djece.⁵⁸ Među ostalim, u pismu kaže da je bila fra Dominikova kolegica u mostarskoj gimnaziji, hvali njegov karakter te moli fra Dominika za pomoć.⁵⁹ Nakon nekoliko mjeseci, 7. listopada 1942., Marija Bergman-Kon ponovno piše fra Dominiku i iskazuje zadovoljstvo što joj je odgovorio na pismo: “Niko ko je daleko od takvih doživljaja, ne može zamisliti šta znači prijateljska riječ. Ne znam da li mladi velečasni, koji je Vaše pozdrave donio kakve su prilike ovdje... Mladi velečasni (ne znam mu imena) pitao nas je kuda djece žele ići... Mi imamo cijeniti Vašu izvanrednu pažnju i zahvalni smo Vam ako samo djeca spase glave. Svi Vam se toplo zahvaljujemo na zauzimanju i srdačno Vas pozdravljamo.”⁶⁰ Upravo je fra Dominik Mandić preko fra Lea Petrovića molio da se pošalje pomoć Mariji Bergman-Kon, a fra Leo je na takve zadatke uvijek slao fra Bonicija Rupčića.⁶¹ Talijanske su vlasti internirale Židove u logore na hrvatskoj obali da ih zaštite, jer su talijanski rasni zakoni bili utemeljeni na oblicima diskriminacije Židova bez namjere progona i njihova fizičkoga uništavanja. Osim tog razloga, židov-

⁵⁵ Erna Cipra rođ. Danon od majke Solče Kabiljo i oca Davida Danona, Židovka. Majka rođena Žepčanka od oca Avrama Kabilja i majke Berte. BiH-PVPMŠB, Svjedočenje M. K. (podaci poznati autoru) “Mostar”, 30. ožujka 2009., 71.

⁵⁶ BiH-PVPMŠB, Svjedočenje Erne Danon Cipra od 5. svibnja 2014. u Mostaru.

⁵⁷ “Marija Bergman-Kon (1894. – 1987.) prva maturantica u BiH, profesorica u mostarskoj gimnaziji, germanistica i prevoditeljica, prva žena doktorica znanosti u BiH, prof. na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, umirovljena 1965.” Ivo Lučić, “Utjecaj komunističkih zločina na politički razvoj Dominika Mandića”, u: *Dr. fra Dominik Mandić (1889. – 1973.). Zbornik radova*, 539. Usp. Šarac, “Nezavisna Država Hrvatska i Katolička crkva”, 406.

⁵⁸ BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 1, pisma 1942., f. 48-48a.

⁵⁹ BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 1, f. 48.

⁶⁰ BiH-AŽSUBDMŠB-DKFD, sv. 2, mapa 1, f. 250-250a.

⁶¹ Lučić, “Utjecaj komunističkih zločina”, 540.

ske izbjeglice tražile su obalno područje zbog većih šansi za emigriranje.⁶² Marija Bergman-Kon, zajedno sa svojom obitelji i ostalim Židovima, otpremljena je početkom studenoga 1942. iz Mostara na dubrovačko područje, a odatle na Rab, gdje su dočekali kapitulaciju Italije u rujnu 1943. godine. U ratu je izgubila sina Mihaela, a njezina kći Mirjana preživjela je zatočeništvo u logoru. Marija Bergman-Kon preživjela je rat, bila sveučilišna profesorica na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, a umrla je u 93. godini života.⁶³

Fra Leo Petrović i spašavanje pristaša Hrvatske seljačke stranke u Mostaru

Uspostava NDH u travnju 1941. utjecala je na stranačko vodstvo i pristaše HSS-a. Dio pristaša u redovima HSS-a, desno krilo, odmah se pridružio Ustaškom pokretu. Dio stranačkoga vodstva prišao je pripadnicima partizanskoga pokreta, poglavito nakon pojačane djelatnosti NOP-a 1941. i početkom 1942. godine. U Londonu je dio stranačkoga vodstva HSS-a sudjelovao u izbjegličkoj vladi Kraljevine Jugoslavije.⁶⁴

Središnji dio stranačkoga vodstva na čelu s dr. Vladkom Mačekom pružao je otpor pridruživanju Ustaškom pokretu nakon utemeljenja nove vlasti. Represivni aparat vlasti NDH počevši od svibnja 1941., kada je Mačkova Seljačka zaštita bila rasformirana, prema pripadnicima HSS-a poduzimao je mjere koje su se sastojale od uhićivanja, ispitivanja, kažnjavanja, pa i upućivanja u logore.⁶⁵ Posljedica tih kaznenih progona zabrana je rada HSS-a 11. lipnja 1941., a već u listopadu 1941. vlasti NDH zatvorile su prvaka stranke Vladka Mačeka, čime je stranka obezglavljena.⁶⁶

Mnogi članovi stranke i njihove obitelji našli su se pod progonom nakon kojega je često slijedila likvidacija. Progoni pripadnika HSS-a pojačali su se nakon akcije uhićenja ministara Ante Vokića i Mladena Lorkovića u kolovozu 1944. godine.⁶⁷ Pripadnik ilegalnoga NOP-a u Mostaru liječnik Alija Alića Krpo u svojem iskazu kaže da je u ljeto 1943. dr. Ivan Milaković⁶⁸ zbog

⁶² Marica Karakaš Obradov, "Prisilne migracije židovskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske", *Croatia Christiana periodica* 37 (2013), br. 72: 154.

⁶³ Marija Bergman-Kon preživjela je rat, o njezinoj sudbini nakon rata više vidi u: Lučić, "Utjecaj komunističkih zločina", 540.

⁶⁴ Ustaškom pokretu pristupilo je 126 pristaša HSS-a 10. kolovoza 1941. i oko 70 od ukupno 7000 prijeratnih mjesnih organizacija HSS-a. Zdenko Radelić, "Hrvatska seljačka stranka u ratu 1941. – 1945.", *Časopis za suvremenu povijest* 27 (1995), br. 3: 443-448; Davor Kovačić, "Represivne mjere redarstvenih vlasti Nezavisne Države Hrvatske prema pripadnicima Hrvatske seljačke stranke u Drugom svjetskom ratu", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 46 (2014), br. 1: 308; Fikreta Jelić-Butić, "Narodnooslobodilački pokret i Hrvatska seljačka stranka 1941. – 1942.", *Povijesni prilozi* 1 (1982), br. 1: 286-303.

⁶⁵ Kovačić, "Represivne mjere", 309.

⁶⁶ Radelić, "Hrvatska seljačka stranka u ratu", 444.

⁶⁷ Isto, 452-453. Usp. Kovačić, "Represivne mjere", 17-318.

⁶⁸ Dr. Ivan Ivica Milaković bio je šef Ginekološkoga odsjeka u bolnici u Mostaru, oštro je

opasnosti da ga policija u Mostaru uhititi smješten u ženski samostan časnih sestara franjevki u Bijelom Polju.⁶⁹ U iskazu kaže da je obišao dr. Milakovića, koji je bio prva civilna osoba koja je došla u ženski samostan. Dalje kaže da nije upoznat s time tko je smjestio dr. Milakovića u samostan: "Znam samo da je čest gost kod dra Milakovića bio inž. Čedomil Čedo Miličević i fratar Leo Petrović. To je bio i naš posljednji sastanak, jer sam ubrzo otišao u partizane."⁷⁰ Aktivist ilegalnoga NOP-a u Mostaru Ante Brešan svjedoči da je mu dr. Milaković pričao kako je uhićen pod optužbom da je pripadnik NOP-a. Za vrijeme zatočeništva zatražio je isključivo fra Lea Petrovića da ga ispovjedi i pričesti. Molio je fra Lea Petrovića da mu pomogne jer se bojao strijeljanja. Kada je dr. Milaković pušten, rekli su mu da "je za njega intervenirao biskup."⁷¹

Iz iskaza pripadnika NOP-a Ante Brešana jasno se vidi da je fra Leo Petrović pomogao dr. Ivici Milakoviću izići iz zatvora i smjestiti ga u samostan časnih sestara franjevki u Bijelom Polju. Tim mu je činom nakratko spašen život. U ožujku 1944. vlasti NDH uhitile su dr. Milakovića. Nakon puštanja iz zatvora umro je 4. svibnja 1944. godine. Sudbinu uhićenja i likvidacije preživjeli su ugledni članovi HSS-a u Mostaru dr. Cvjetan (Cvitan) Spužević i ing. Čedomil Miličević, prijatelji fra Lea Petrovića. Tijekom progona pripadnika HSS-a fra Leo Petrović je cijelo vrijeme rata pomagao njihovim obiteljima, posebice od kolovoza 1944. do veljače 1945. godine. Sekretar Oblasnoga komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Hercegovinu Vaso Miskin Crni poslao je svojega kurira 1944. s direktivom o izvlačenju fra Lea Petrovića iz franjevačkoga samostana u Mostaru kao i pripadnika HSS-a Blaža Sliškovića i dr. Cvjetana Spuževića. Pripadnik ilegalnoga NOP-a Šaćir Kajtaž u svojem iskazu, objavljenom nakon svršetka rata, kaže da je Blaž Slišković odveden u nepoznatom pravcu, a da je poslije saznao da je likvidiran u Jasenovcu.⁷² Fra Leo Petrović je, među ostalim, organizirao odlazak dr. Cvjetana Spuževića iz Mostara. Fra Leo nikada nije htio napustiti Mostar, vjerojatno zato što je želio pomoći prijatelju Cvjetanu Spuževiću time što se brinuo i organizirao čuvanje njegove obitelji dok je on bio u partizanima. Zanimljivo je istaknuti da ustaše nisu uhićivali Spuževićevu obitelj, što je bio jedinstveni slučaj u Mostaru, a sve zato što su znali da ga štiti fra Leo Petrović, koji je bio utjecajni franjevac u Hercegovini.⁷³

osuđivao ustaške zločine i uključio se u ilegalni NOP u Mostaru. Kao aktivista ilegalnoga NOP-a redarstvene vlasti NDH u Mostaru uhićuju ga u ožujku 1944., a nakon puštanja iz zatvora umro je 4. svibnja 1944. godine.

⁶⁹ Alija Alica Krpo, "Liječio sam ranjene Borce", u: *Zbornik sjećanja o ilegalnom NOP-u Mostara 1941. – 1945.*, prvi dio, 16-17.

⁷⁰ *Isto*, 17.

⁷¹ BiH-AHNŽ-MGNOR 1941. – 1945., kut. 12, Iskaz Ante Brešana "Na bratovu opredjeljenju", 17.

⁷² Šaćir Kajtaž, "Uhapšen sam marta 1942. godine", u: *Zbornik sjećanja o ilegalnom NOP-u Mostara 1941. – 1945.*, prvi dio, 2-3.

⁷³ BiH-PVPMŠB, Svjedočenje M. K. (podaci poznati autoru) "Mostar", 14. travnja 2009., 1.

Zaključak

Upravljački vrh Hercegovačke franjevačke provincije, provincijali fra Krešimir Pandžić i fra Leo Petrović, na inicijativu fra Dominika Mandića iz Rima, na čelu s biskupom fra Alojzijem Mišićem osudio je ustaške rasne zakone te progone Srba i Židova. Posebno se istaknuo fra Dominik Mandić inicijativom "Upute Mnop. OO Provincijalima hrvatskih franjevačkih provincija". Upute su sadržavale načela kako se u ratnim prilikama ponašati prema Srbima i Židovima.

Istaknuti protivnik ustaškoga režima, i progona Srba i Židova, uz fra Dominika Mandića bio je fra Leo Petrović. U prvim mjesecima nove vlasti izričito je tražio od dr. Ante Pavelića da se prestanu ubijati i progoniti Srbi u Hercegovini i spasio dvoje mostarskih Srba omogućivši im prijelaz na katoličku vjeru. Zajedno s fra Bonicijem Rupčićem utemeljio je Odbor za pomoć ugroženim osobama, u kojem su bila dva srpska člana. Otvorio je gradsku kuhinju u franjevačkom samostanu u Mostaru, koja je mogla prehranjivati 60 do 80 osoba dnevno.

Hercegovački franjevci uspjeli su spasiti profesoricu Mariju Bergman-Kon i njezino dvoje djece. Nadalje, zaslužni su za spašavanje komunističkih ilegala u Mostaru. Najpoznatiji primjer takve pomoći spašavanje je Olge Humo i njezine kćeri. Osim spašavanja Srba, Židova i pripadnika ilegalnoga NOP-a u Mostaru, fra Leo Petrović spasio je nekolicinu pristaša HSS-a i pomagao njihovim obiteljima. Najpoznatiji takav primjer spašavanje je Cvjetana Spuževića iz Mostara.

Iz dostupnoga arhivskog gradiva, objavljenih izvora i literature jasno se vide inicijative hercegovačkih franjevaca u pokušaju spašavanja i pružanja pomoći pojedinim Srbima, Židovima, pristašama HSS-a i pripadnicima ilegalnoga NOP-a u ratnom razdoblju u Mostaru. Za sada se ne može ustanoviti precizan broj Srba, Židova, pristaša HSS-a i ilegalnoga NOP-a u Mostaru kojima su hercegovački franjevci pružili pomoć. Unatoč spašavanju i pružanju zaštite, hercegovački franjevci nisu uspjeli spasiti sve osobe do kojih su došli, čak ni neke viđenije poput dr. Ivana Milakovića i udovice Solće Danon. O svim akcijama spašavanja bili su obaviješteni mostarski biskupi, fra Alojzije Mišić i kasnije biskup Petar Čule, što je samo pokazatelj zajedništva Katoličke crkve u Hercegovini tijekom Drugoga svjetskog rata.

Izvorno arhivsko gradivo

Bosna i Hercegovina – Arhiv franjevačke provincije, Mostar – fond Spisi Provincije.

Bosna i Hercegovina – Arhiv Hercegovačko-neretvanske županije, Mostar – fond Memoarska građa Narodnooslobodilačkog rata 1941. – 1945. (BiH-AHNŽ-MGNOR 1941. – 1945.).

Bosna i Hercegovina – Arhiv župe i samostana Humac, Ljubuški.

Bosna i Hercegovina – Arhiv župe i samostana Uznesenja Blažene Djevice Marije, Široki Brijeg – Digitalizirana korespondencija fra Dominika Mandića (BiH-AŽSUBDMŠB-DKFDM).

Bosna i Hercegovina – Pismohrana Vicepostulature postupka mučeništva “Fra Leo Petrović i 65 subraće”, Široki Brijeg (BiH-PVPMŠB).

Objavljeni izvori i literatura

Batelja, Juraj. “Blaženi fra Alojzije Stepinac u ostavštini fra Dominika Mandića”. U: *Dr. fra Dominik Mandić (1889. – 1973.). Zbornik radova sa znanstvenog simpozija održanog u prigodi 40. obljetnice njegove smrti (Mostar – Široki Brijeg, 24. i 25. listopada 2013.)*, uredio dr. fra Robert Jolić, 328-359. Mostar; Zagreb: Franjevačka knjižnica Mostar; Hrvatski institut za povijest, 2014.

Bilanović, Danilo. “Crvena mladost Mostara”. U: *Zbornik sjećanja o ilegalnom NOP-u Mostara 1941. – 1945.*, prvi dio, uredio Refik Hamzić, 1-18. Mostar: Odbor za istoriju revolucionarnog radničkog pokreta i NOB Mostara, Skupština opštine Mostar, 1991.

Boban, Ljubo. “Izveštaji dr. fra Dominika Mandića jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi (1942. – 1943.)”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 16 (1983), br. 1: 183-227.

Gitman, Esther. *Kad hrabrost prevlada. Spašavanje i preživljavanje Židova u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2012.

Goluža, Božo. “Židovi u Mostaru, prilog istini i jasnoći”. *Hum. Časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru* (2006), br. 1: 226-244.

Horvat, Joža; Štambuk, Zdenko. *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*. Zagreb: Rožankowski, 1946.

Humo, Avdo. *Moja generacija*. Sarajevo; Beograd: Svjetlost; Vojnoizdavački zavod; Prosveta, 1984.

Humo, Olga. “Uspomene iz okupiranog Mostara”. U: *Zbornik sjećanja o ilegalnom NOP-u Mostara 1941. – 1945.*, prvi dio, uredio Refik Hamzić, 1-7. Mostar: Odbor za istoriju revolucionarnog radničkog pokreta i NOB Mostara, Skupština opštine Mostar, 1991.

Isaić, Vladimir. *Put prognanih. Od Mostara do Raba 1942. – 1943.* Split: Adamić, 2003.

Jelić-Butić, Fikreta. “Narodnooslobodilački pokret i Hrvatska seljačka stranka 1941. – 1942.” *Povijesni prilozi* 1 (1982), br. 1: 269-304.

Jurišić, Goran. “Titov antifašizam u svjetlu britanskih dokumenata. Kada neće politika neka govore dokumenti”. *Hrvatsko slovo* (Zagreb), 10. 11. 2006., 10.

Kajtaž, Šaćir. "Uhapšen sam marta 1942. godine". U: *Zbornik sjećanja o ilegalnom NOP-u Mostara 1941. – 1945.*, prvi dio, uredio Refik Hamzić, 1-4. Mostar: Odbor za istoriju revolucionarnog radničkog pokreta i NOB Mostara, Skupština opštine Mostar, 1991.

Karakaš Obradov, Marica. "Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske tijekom 1941. godine". *Časopis za suvremenu povijest* 43 (2011), br. 3: 801-826.

Karakaš Obradov, Marica. *Novi mozaici naroda u "Novim poredcima". Migracije stanovništva na hrvatskom području tijekom Drugog svjetskog rata i poraća*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014.

Karakaš Obradov, Marica. "Prisilne migracije židovskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske". *Croatica Christiana periodica* 37 (2013), br. 72: 153-178.

Knezović, Pavao. "Leo Petrović 1883. – 1945." U: *Leo Petrović prvi hercegovački franjevac doktor znanosti*, uredio fra Ante Marić, 15-244. Mostar: Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM; Franjevačka knjižnica Mostar, 2008.

Kovačić, Davor. "Represivne mjere redarstvenih vlasti Nezavisne Države Hrvatske prema pripadnicima Hrvatske seljačke stranke u Drugom svjetskom ratu". *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 46 (2014), br. 1: 305-323.

Krišto, Jure. "Navodna istraga Svete Stolice o postupcima hrvatskog episkopata vezanima za vjerske prijelaze u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj". *Croatica Christiana periodica* 26 (2002), br. 49: 161-173.

Krišto, Jure. *Sukob simbola. Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2001.

Krpo, Alija Alica. "Liječio sam ranjene Borce". U: *Zbornik sjećanja o ilegalnom NOP-u Mostara 1941. – 1945.*, prvi dio, uredio Refik Hamzić, 1-25. Mostar: Odbor za istoriju revolucionarnog radničkog pokreta i NOB Mostara, Skupština opštine Mostar, 1991.

Lučić, Ivo. "Utjecaj komunističkih zločina na politički razvoj Dominika Mandića". U: *Dr. fra Dominik Mandić (1889. – 1973.). Zbornik radova sa znanstvenog simpozija održanog u prigodi 40. obljetnice njegove smrti (Mostar – Široki Brijeg, 24. i 25. listopada 2013.)*, glavni urednik dr. fra Robert Jolić, 531-548. Mostar; Zagreb: Franjevačka knjižnica Mostar; Hrvatski institut za povijest, 2014.

Marijan, Davor. "Lipanjski ustanak u istočnoj Hercegovini 1941. godine". *Časopis za suvremenu povijest* 35 (2003), br. 2: 545-576.

Miletić, Drago Karlo. "Italijanska reokupacija Mostara (septembar 1941 – juni 1943.)". *Hercegovina. Časopis za kulturno i historijsko nasljeđe* (1990), br. 7-8: 119-155.

Miletić, Drago Karlo. "Stradanja u Mostaru". U: *Hercegovina u NOB-u, april 1941. – juni 1942.*, svezak 2, uredio Sveto Kovačević, 109-122. Beograd: Vojnoizdavački zavod i novinski centar, 1986.

Novak, Viktor. *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*. Beo-grad: Nova knjiga [reprint], 1986.

Radelić, Zdenko. "Hrvatska seljačka stranka u ratu 1941. – 1945." *Časopis za suvremenu povijest* 27 (1995), br. 3: 441-459.

Romano, Jaša. *J evreji Jugoslavije 1941-1945. Žrtve genocida i učesnici narodnooslobodilačkog rata*. Beograd: Savez Jevrejskih opština Jugoslavije, 1980.

Sivrić, fra Zlatko. "Spasili smo braću Srbe". U: *Idrcegovina u NOB-u, april 1941. – juni 1942.*, svezak 2, uredio Sveto Kovačević, 193-196. Beograd: Vojno- izdavački zavod i novinski centar, 1986.

Soldo, fra Tugomir. "Držanje katoličkog svećenstva u Hercegovini za vrijeme Drugoga svjetskog rata". *Idrcegovina franciscana. Časopis za duhovnost, umjetnost i znanost* (2011), br. 7: 379-456.

Stojić, Miljenko. "Načela kojima su se rukovodili franjevci tijekom Drugog svjetskog rata". *Stopama pobijenih. Glasilo Vicepostulature postupka mučeništva "Fra Leo Petrović i 65 subrača"* 7 (2011), br. 2: 11-15.

Šarac, Ivica. *Kultura selektivnoga sjećanja. Hrvati Hercegovine i Nezavisna Država Hrvatska. Od proklamacije NDH do talijanske reokupacije (travanj-ru-jan 1941.)*. Mostar: Crkva na kamenu, 2012.

Šarac, Ivica. "Nezavisna Država Hrvatska i Katolička crkva u korespondenciji fra Dominika Mandića". U: *Dr. fra Dominik Mandić (1889. – 1973.). Zbornik radova sa znanstvenog simpozija održanog u prigodi 40. obljetnice njegove smrti (Mostar – Široki Brijeg, 24. i 25. listopada 2013.)*, uredio dr. fra Robert Jolić, 388-424. Mostar; Zagreb: Franjevačka knjižnica Mostar; Hrvatski institut za povijest, 2014.

Šotrić-Papić, Milena. "U italijanskom zatvoru u Šibeniku". U: *Zbornik sjećanja o ilegalnom NOP-u Mostara 1941. – 1945.*, drugi dio, uredio Refik Hamzić, 1-24. Mostar: Odbor za istoriju revolucionarnog radničkog pokreta i NOB Mostara, Skupština opštine Mostar, 1991.

SUMMARY

HERZEGOVINIAN FRANCISCANS AND THE SAVING OF USTASHA PERSECUTION VICTIMS IN MOSTAR 1941-1943

The Herzegovinian Franciscans Fr Dominik Mandić, Fr Leo Petrović, and Fr Bonicije Rupčić distinguished themselves by their humanitarian and charitable role in Mostar in the period from the establishment of Independent State of Croatia (Nezavisna Država Hrvatska – NDH) in April 1941 until the capitulation of Italy in autumn 1943. The administrative structure of the Herzegovinian Franciscans guided by Bishop Alojzije Mišić publicly criticized the racial laws of the Independent State of Croatia. Fr Dominic Mandić, Fr Leo Petrović, and Fr Bonicije Rupčić, together with their fellow brothers, organized efforts to save people from the authorities of Independent State of Croatia. They thus saved many Serbs and Jews as well as members of the Croatian Peasant Party and members of the illegal People's Liberation Movement in Mostar from persecution and death at the hands of the NDH authorities in the period from 1941 to 1943. The article is based on both published and unpublished sources.

Key words: World War II; Mostar; Franciscans; rescue; Serbs; Jews; Croatian Peasant Party